

kupádat?“ Az *illet* igéből származó *illetetlen* melléknévből egyszerejtéssel *illetlen* lett, ennek az alaknak ma már csak lelki 'indecens, unanständig' jelentésben használjuk. Nagyon helyesen idesorolja Pais Dezső az *illet* igét, mely azonban eredeti konkrét jelentése 'érint, odaértet' és a fentiek alapján az *ül* ige családjába tartozik.

Semmi szükségét sem látom tehát annak, hogy *illik* igénket török jövevénynek tartsuk és jelentését nagy erőlködéssel, de kevés eredménnyel török igéknek nagyon is eltérő jelentéséből származtassuk. Sokkal természetesebbnek tartom azt a feltevést, hogy R. *il* (> *ül*) igénknek 1. (mint több más nyelvben) 'es passt'. —> (képletes) 'es ziemt sich' jelentése is fejlődött és 2. ikes ragozása **ilik* (> *illik*) változata is keletkezett. Ennek megtörténte után pedig megoszlott a két alak és két jelentés: az *il* > *ül* alak mellett az eredeti 'sitzt' jelentés, az *illik* (> **ilik*) alak mellett pedig csak a másodlagos 'es passt' (képletesen), 'es ziemt sich' jelentés maradt.

Erdődi József.

(*Deutscher Auszug*) — *Illik* „es ziemt sich“ darf nicht mit Pais von einem in der Bedeutung sehr abweichenden türk. -mong. Verbalstamm hergeleitet werden; denn es gehört zur Familie des ung. Zeitwortes *ül* „sitzen“ mit der Bedeutungsentwicklung: „es passt“ —> „es ziemt sich“.

S Z E M L E

Hol lelte fel Julianus a pogány magyarokat?

Julianus útjának 700 éves fordulója alkalmával az Akadémia egyik folyóiratában Bendefy László tollából megjelent egy „Fontes authenticæ itinera Fr. Juliani illustrantes“ című közlemény. Ez valamiképp egy newyorki tudós kezébe került, aki — úgy látszik — szakszerű alapossgal járatos Keleteurópa történetében; ez tűnik ki legalább is abból a tanulmányok is beillő ismertetéséből, amelyben a Bendefy-féle közleménnyel kapcsolatban szerzett tapasztalatairól beszámolt.¹

J. Bromberg a közlemény értékére vonatkozó véleményét abban foglalja össze, hogy a szerző érdemei az utazásra vonatkozó szövegek nagyon jól sikerült faksimiliéinek közzétételével már jóformán teljesen ki is merültek. Alapos kritikai fejtegetéseiből azután meggyőzően kiténik, hogy Bendefy úr valami hozzánemértő, tudákos dilettáns lehet, aki — úgy látszik — még csak nem is tudta, hogy micsoda elvégzendő feladatai vannak annak, aki egy több kéziratban megőrzött szöveget a tudományos követelményeknek megfelelően akar kiadni. Kétségtelenül sokszor előfordult már, hogy lelkes, de hozzánemértő dilettánsok valami súlyosabb tudományos problémáról rosszul sikerült könyvet jelentettek meg, de mindig — a saját pénzükön. Olyan azonban a világ még nem látott, hogy egy műked-

¹ J. Bromberg: Zur geographie der reisen des dominikaners Julian. Finnisch-ugr. Forsch. XXVI. Anzeiger, 60—70.

velő a magyar tudományosságot — latin nyelven! — egy olyan folyóiratban kompromittálhatja a világ előtt, amelyet hét magyar akadémikus szerkesztett! Vajjon a hét közül ezért a botrányos közleményért ki vállalja majd a felelősséget? Németh Gyula-e? vagy talán Melich János? De hisz alijában nem is egy ember a felelős ezért; hanem az a minden kritikát elfojtani igyekvő klikkszellem, amelyet Akadémiánk körül elsősorban is Melich Jánosnak sikerült türelmetlenségével és rövidlátásával kitevnyésztene. Az eredmény az, hogy az Akadémia — egy bizonyos irányt propagálni kívánó — idegennyelvű közleményeiről olyan megsemmisítő kritikák jelennek meg külföldi folyóiratokban, amilyen Brombergé, de amilyen volt von Arnim-nak a bírálata is Németh Gyulának egyik lemet nyelven megjelent tanulmányáról (v. ö. NNy X. 1). Pedig a neovámbérizmus legrevezetesebb szellemi termékeivel szerzőik még nem is merészkedtek eddig a külföldi tudományosság nyilvánossága elé (csupán Melich fenyegette ezzel egy darabig a világot). Ezt kétségtelenül igen bölcsen tették, mert hisz máskülönb. hamarosan nyilvánvalóvá lett volna, hogy a neovámbérizmust nem csak mi tartjuk áltudománynak. De térjünk vissza a tárgyunkhoz!

A Bendefy-féle mű bevezetésében közölt bibliographiára nézve azt jegyzi meg kritikuskunk, hogy, bár ismétlésektől nem ment, teljesnek egyáltalán nem mondható; az idevonatkozó orosz irodalmat pedig Bendefy egyáltalán nem ismerte, bár egy általa is idézett hivatkozás nyomán azt könnyen megtalálhatta volna.

Mindezeknél súlyosabb kifogásokkal illeti azonban kritikuskunk a bevezetésben olvasható történetföldrajzi magyarázatokat és a műhöz mellékelt térképet. Ezekből ugyanis kitűnik, hogy Julianus utazásainak bátor kommentátora csak nagyon hiányosan és zavarosan ismeri KeletEurópa történetét és régi földrajzát. Főleg azt nem tudja megérteni kritikuskunk, hogy miféle rögeszme készíthette Bendefyt arra, hogy hősét Ázsiába utaztassa. A magyarázatot valami némiképp fékevesztett patriotizmusban véli megtalálni, amennyiben Bendefy Julianust erőnek erejével a nagyhírű ázsiai utazók úttörőjének akarja megtenni. Ebben a vonatkozásban tényleg lehetne tőle néhány olyan nagyhangú frázist idézni, aminőkkel a századforduló alkalmával csak mucsai közlönyökben ünnepelték Julianuskunkat, például így ír Cicerót elsáppasztó eloquenciával: „... ut breviter dicam, Julianus est Columbus Orientis“. Tényleg nem lehetetlen, hogy valami ilyen álhazafias nekibuzdulásnak is része volt abban, hogy Bendefy Ázsiába utaztatta Julianust, de a magyar tudományos viszonyok ismerője előtt nem lehet kétséges, hogy erre leginkább bizonyos őstörténeti elméletek szuggesztíója készíthette kommentátorunkat. Végre is ha például Németh Gyula Ázsiába varázsolhatta át a magyar őshazát, miért ne tehetette volna ezt ő is meg Julianussal!

Nem akarom részletezni, hogy mi módon forgatta ki kritikuskunk történettudósi mivoltából Bendefynket. Egyet azonban érdekében mégsem szabad elhallgatnom; azt t. i., hogy Bromberg kifogásainak és megbotránkozásának nem csekély részét Bendefynek joga van a neovámbéristák címére továbbítania, akiktől t. i. bizonyos tanokat örökölt. Valami ilyesmit

sejt Bromberg is. A Gombocz tól származó *Orgenusin* > *Voronez* azonosításról szólva például azt a gunyoros megjegyzést teszi: „...kár, hogy a magyar tudósok nem tartották érdemesnek Voronezről valami közelebbit is megtudni — például egy lexikonból” (ezt a várost t. i. csak 1586-ban alapították).

Bromberg ismertetésében azonban egyáltalán nem elégedett meg csupán a negatívumokkal, hanem azt is megállapította, hogy merre vezetett Julianusunk útja. Ennek a magyar őstörténeti elméletektől meg nem zavart, elfogulatlan külföldi szakértőnek pozitív megállapításai hozzászólását számunkra természetesen különösen értékesnek tesszük. Vegyük tehát ezeket kissé közelebről is szemügyre!

Julianus és társai útjának a neheze tulajdonképp az Azovi-tenger legdélibb részének partján fekvő Matricha (Matica) városában kezdődött, ahová utasaink 33 napig tartó hajózás után Konstantinápolyból érkeztek. Innen némi kis kalandos élmények után csak 50 nap multán keltek útra és pedig gyalog. Utjuk a pusztán vezetett keresztül, s 13 napi gyalogolás után szerencsésen megérkeztek az alánok földjére. Bromberg megállapítása szerint az alánok szállásai a 13. század elején az Azovi- és a Fekete-tenger mellékén voltak. Ha tehát Julianusék Matrachából elindulva 13 napon át gyalogoltak az alánok települései irányában, akkor kiindulási pontjuktól légvonalban körülbelül 400 kilométernyire jutottak, vagyis megérkeztek egy, a Don-torkolattal nagyjában egy magasságban lévő alán településre.

Utasaink az alánok földjén fél évig nyomorogtak; végül is Julianus másodmagával — másik két társa visszafordult — nekivágott az ősi Magyarországba (magna Hungaria) a pusztaságon keresztül vezető nagy útnak: az útirányról Julianusékat a Keletről hazatért Ottó nevű rendtársuk alaposan tájékoztatta. A két dominikánus fráter 37 napi rendkívül fáradtságos utazás után a szaracénok Veda nevű földjének Bunda(z) nevű városába érkezett. Ha ezen útjuk alkalmával légvonalban körülbelül 1000 kilométerrel jutottak előbbre, akkor Bromberg szerint a Viada folyó melletti Penza városába juthattak el. Már pedig a *Viada* név nagyon jól azonosítható a Ricardus-féle jelentés két legjobb szövegvariánsának *Veda* alakjával, Penza városának már az orosz évkönyvekben is előforduló *Bezdež* névalakját pedig már 1880-ban azonosította egy Ph. Brun nevű orosz tudós Julianus *Bundaz*-ával. Az azonosítás kétségtelenül lehetségesnek látszik, bár a három névalak összefüggése nincs pontosan tisztázva: Bromberg gyanítása szerint a julianusi névalakban az *u* íráshiba lesz.

Bundazból Julianusék egy meg nem nevezett városba mentek, ahol társa meghalt. Ezután Julianus egy mohamedán pap szolgálatában Nagy-Bolgárországnak egy ismét meg nem nevezett nagyobb városába jutott, ahol megtudta, hogy onnan a pogány magyarok már csak két napi járóföldre vannak. El is indult oda s szerencsésen meg is találta őket a *magnum flumen Ethil* mellett.

Arra nézve Bromberg nem nyilvánít véleményt, hogy melyik lehetett az a meg nem nevezett nagy bolgártörök város, amelynek közelében Julianus fellelte a pogány magyarokat. Azt azonban a leghatározottabban állítja, hogy a *magnum flumen Ethil* csak a Volga lehetett. Semmiesetre

sem érthetett Julianus ezen a néven valami Volgán túli folyót,² mert hisz jelentésében feltétlenül megemlékezett volna a Volgán való átkelésről. A továbbiakban hivatkozik erre nézve még Bromberg Julianus egy kortársára, Benedictus Polonusra is, aki szintén ugyanígy említi a Volgát: „*magnum flumen Ethil, quem Rusci vocant Volga*“. A legfontosabb azonban az, hogy maga Julianus is a Volgát értette *Ethil*-en; második sajátkezűleg írott jelentésében ugyanis azt olvashatjuk, hogy a tatárok egy része közeledik „*ad fluvium ethil in finibus Ruscie*“, már pedig Oroszország ebben a korban még nem terjedt túl a Volgán. De meg az a folyó is csak a Volga lehetett, amelyen Julianus hazafelé utaztában a mordvinok földje mentén 15 napig hajózott.

Az a hely tehát, ahol Julianus rátalált a pogány magyarokra, a Káma torkolatától messze délre, de a Volga jobb partján lehetett.

A második Julianus-féle jelentésben a Volga-melléki pogány magyarok törzsi neve is meg volt említve, csak hogy az eredeti kézírás névalakját egy ostoba másoló elrontotta *thartari-vá* („...omnes thartari, qui etiam Ungari pagani vocantur“); ezt a hibát a jelentés többi leírója észrevette és a nevet egyszerűen elhagyta. Bendefy persze ezt a szót a Német-féle tanoknak megfelelően *bascardi*-vá javítaná ki. Ez a feltevés nemcsak azért elhibázott (Bromberg cáfolatára feleslegesnek tartja egy szót is vesztegetni, csak mint kuriózumot említi meg), mert a baskirokról és Baskiriáról egyetlen hanggal sem sem történik említés a két jelentésben, hanem azért is, mert a *bascardi* névalakot sehogysen lehetne hibásan *thartari*-nak elolvasni. — „Ez a népnév gyanításom szerint az eredeti kéziratban *thariani* lehetett. Ebből a névalakból *thartari*-t kiolvasni ugyanis igazán nem nehéz, de a mi a legfontosabb, ennek a névnek magyar szempontból értelme is van, t. i., amint ismeretes, ez volt egy régi magyar törzsnek a neve.

Julianus pogány magyarjainak eredetét illetőleg, annak figyelembevételével, hogy a Volga jobb partján voltak a szállásaik, két lehetőséget vehetünk számba. Nem lehetetlen, hogy ez a népcsoport a bolgártörökök volgai előnyomulásával délre költözött magyarságnak egy visszamaradt törzstöröredéke volt. Tekintettel különösen a *thartari* < *thariani* conjecturára, azonban talán valószínűbbnek látszik, hogy ez a volgai magyarság eredetileg szintén a lebediai magyarságnak Tárján törzséhez tartozott és csak a besenyőktől elszenvedett vereség után (889) menekült el északi irányban. Ez utóbbi lehetőség még egy más okból is valószínűbbnek látszik. A Ricardus-

² Bendefy persze Pauler nyomán Gomboczcal a Bělaja felső folyásánál szeretné megtaláltatni Julianussal a pogány magyarokat, csak hogy ez a folyó Bromberg szerint semmiképp sem volna *magnum flumen*-nek mondható. Igaz, hogy a baskirok *Ak-til* néven ismerik; csak hogy ebben a névalakban az *-til* „folyó“ értelemben köznévknek veendő, amint ezt az orosz *Bělaja* elnevezés is tanúsítja, amely t. i. a török *ak* „fehér“ szó lefordításából származott; sőt szerinte Bendefy okoskodásával — persze ez nem Bendefy — Julianus *Ethyl*-jét még más keletoroszországi folyónevekkel is azonosítani lehetne; így például a Kámával, mert hisz azt a csuvasok „fehér-*Anál*“ néven ismerik. (Hasonló folyónevek a magyarban (*Sa-jó*, *Hé-jó* stb.).

féle jelentés szerint ugyanis Julianus és a pogány magyarok kölcsönösen jól megértették egymást: ez az állítás hihetetlen volna, ha egy jóval korábbi időben elvált csoportról lett volna szó. Sőt így az is érthető, hogy a volgai magyarok hagyományában még élt Julianus szerint annak az emléke, hogy tőlük egy nagyobb magyar népcsoport vált el, amelyről azonban nem tudták, hogy hol lakik.

Az előadottakból nyilvánvaló, hogy Julianus pogány magyarjai semmi módon sem hozhatók kapcsolatba azzal a körülménnyel, hogy az arab kúffók a magyarokat *baskir* néven is emlegetik, amint ezt Gombocz és Németh feltették. Fejtegetéseikkel sajnos engem is megtévesztettek; korábban ugyanis még nem tudtam, hogy a leghelyesebb a neovámbéristák östörténeti tanításaiból semmit sem elfogadni...

Moór Elemér.

Gombocz Zoltán összegyűjtött művei. I. kötet. A kötet anyagát összeválogatta és a kiadást gondozta Zsirai Miklós. Budapest: Magyar Tud. Akadémia, 1938, 1—156 l.

A kötet a Melich János írta előszó szerint „Gombocznak azon nyomtatásban megjelent kisebb dolgozatait foglalja magában, amelyek nyelvészeknek nehezen hozzáférhető hazai és külföldi folyóiratokban és gyűjteményes munkákban jelentek meg“.

Ezen program ismertetében a kötetben lapozva sok mindenben csodálkozunk kell. Nem értjük meg például, hogy miért kellett Gombocz bizonyos tudománynépszerűsítő cikkeit újra lenyomatni (ilyenek: A nyelvek egysége, A mondat zenei hangsúlyáról, Magyar nyelvészet, Nyelv és lélek). De nem értjük azt sem, hogy mit keres ebben a magyar nyelvészek okulására kiadott kötetben, G.-nak a legrégebb magyar Kalevala-fordításokról írott finnnyelvű cikke, vagy pedig a Slavo-turcica című lengyelnyelvű cikke. De azt sem helyeselhetjük, hogy a kötet szerkesztője újra lenyomatatta Gombocznak „A *ság-ség* képző eredete“ című cikkét: az abban javasolt származtatás t. i. a hibásnak bizonyult m. *savanyú* ~ finn *happame* egyeztetésen épült fel. [Vagy talán a szerkesztő ezt a körülményt észre sem vette volna?] Mire való — kell kérdeznünk — hibásnak bizonyult tanítások terjesztésével zavart kelteni? — Olyan cikk újra való lenyomatásának sem volt sok értelme, amely cikk lényegét később maga Gombocz behatóbban is kifejtette („Thury József: Magyar-török összehasonlító szótára“; még hozzá e cikk fele nem egyéb, mint Budenz egyik akadémiai jelentésének szó szerinti idézete). — Sőt az is vitatható, hogy az előszóban körvonalazott oélnak megfelel-e olyan cikkek újra való lenyomatása, amelyekben Gombocz bár ügyes rendszerezéssel csak bizonyos nyelvtudományi eredményeket közvetített más tudománysszakok képviselői számára (Nyelvtörténet, lélektan, társadalmi lélektan, Változás és törvény a nyelvtudományban). — Egyik cikkét (Osseten-Spuren in Ungarn) Gombocz a bevezetőmondatok megváltoztatásával hamarosan francia nyelven is közzétette (Ossètes et Jazyges): nyilván nyelvészeink francianyelvi

képzésének előmozdítása érdekében a kötet tudós szerkesztője a két azonos szövegű cikket szintén hűségesen lenyomatta egymás mellett.

E feleslegesen újra lenyomatott cikkeken kívül — elismerjük — akad néhány olyan is, amelyeknek hozzáférhetőbbé tétele valóban indokolt volt. De miért kellett ezeknek külön hangzatos című kötetet kreálni, amikor e cikkek például a MNY egyik füzetének is díszére váltak volna?

Hogy e Zsirai szerkesztette kötet mit tartalmaz, mit nem tartalmaz, abba semmi esetre sem volna és lehetne beleszólásunk, ha Gombocz barátai és tisztelői saját pénzükön jelentették volna meg az „Összegyűjtött műveket“. Az elhunyt iránti kegyelet kifejezésének ilyes módjáról csak tisztelettel tudnánk tudomást venni, mégha a kötet a maga egészében feleslegesen újra lenyomatott cikkeket tartalmazna is. Erről azonban szó sincs. A barátok ugyanis ennek a felesleges kötetnek megjelenítésére nagyon könnyed gesztussal az Akadémia nem is nagyon bőséges pénzét használták fel, sőt ezen a pénzen szeretnék a tervezett további köteteket is megjeleníteni. Az Akadémia pénze azonban bizonyos vonatkozásban mégis csak közpénznek tekintendő, úgyhogy annak egy baráti kör tagjai részéről való tékozlása ellen tiltakozó szavunkat fel kell emelnünk. Annál is inkább, mert hisz tudomásunk szerint az Akadémia a közelmúltban a pénzhiányra való hivatkozással tagadta meg egy olyan nyelvészeti munka kiadását, amely valószínűleg hiányt pótló lett volna, sőt — mondhatnók — szegyenletes hiányt szüntetett volna meg. A mű, amelyre célok, egy magyar hangtörténet, egyik neves nyelvészünk évtizedes, fáradságos munkájának terméke. — Mindenestre kissé csodálatos Akadémiánknak ez a pénzhiánya! Az akadémiai „tudománypolitika“ rejtelméibe be nem avatott, jámbor érdeklődőknek arra a különös gondolatra kell ugyanis az előbb előadottak ismeretében kötetünk Melich-írta előszavából jutniok, hogy Akadémiánkat csupán a tudományos szempontból is fontos, illetve hézagpótló művek kiadásában gátolja a sajnálatos pénzhiány. Ebben az előszóban t. i. arról is értesülünk, hogy az Akadémia urai még Gombocz egyetemi előadásainak holmi szedett-vedett jegyzetéből rekonstruált szövegét is ki szándékoznak nyomtatni a következő kötetekben. Nem tudom, kitől származik ez a neobarokk ötlet, de e terv megvalósítása ellen már nemcsak tárgyi szempontból kell protestálnunk, hanem Gomboczra való tekintettel is. Ugyanis mindenki, aki Gombocz munkásságát ismeri, tudja róla, hogy egyáltalán nem volt gazdag invenciójú tudós. Ellenben önkritika volt benne; amit tehát ő maga sem tartott kinyomatásra valónak, azt az Akadémia pénzével — úgy látszik — rendelkező, túlbuzgó barátoknak sincs joguk saját útján a nagy nyilvánosság elé vinniök. Senki számára sem lehet kétséges, hogy Gombocz azokat az esetleges új gondolatokat, amelyeket egyetemi előadásai-ban talán felvetett — ezekben senki sincs eredetiségre kötelezve! —, semmiképp sem mulasztotta volna el közzétenni, ha azokat egy kis idő múlva önmaga is elfogadhatóknak és így közzétehetőknak tekintette volna. Hisz amint láttuk, néha annyira híjával volt az eredeti közölnivalóknak, hogy amikor egy szerkesztő cikkért ostromolta, a kért új közlemény helyett — némi kis hadicselt alkalmazva — egy már megjelent cikkét nyomatta ki újra. Szegény Gombocz! Senki sem vette volna ezt észre, ha barátainak

nem tulságosan szakértő kegyelete le nem leplezi gyengéjét... És kiváló barátai a következő kötetekben még azt is a nyilvánosság elé akarnák vinni — tökéletlenebb és nem hiteles formában, hogy Gombocz a cikkében előadottakat valószínűleg egyetemi előadásában is elmondta... Talán nem szükséges tovább bizonyítgatnom, hogy az előszóban közölt terv megvalósítása nemcsak közpénzek indokolatlan pocsékolását jelentené, hanem még kegyeletlenségnek is volna tekintendő, mert — semmi kétség — Gombocz valami ilyen plánumhoz hozzájárulását sohasem adta volna meg!

Ami már most Gombocz nyomtatásban megjelent egyéb tudományos műveinek tervezett gyűjteményes kiadását illeti, ez ellen természetesen ismét semmi kifogásunk nem lehetne, ha Gombocz tisztelői és barátai — amint azt fentebb a most megjelent kötettel kapcsolatban is hangsúlyoztuk — e kegyeletes tervük megvalósítására sajátmaguk pénzét szándékoznának felhasználni. Annak azonban, hogy egy elhunyt tudós tudományos dolgozatai közpénzekből újra kinyomattassanak, egyedül a tudomány legnagyobbjaival kapcsolatban van némi értelme, kivéve természetesen az olyan műveket, amelyek lényegükben anyaggyűjtemények. Ezek t. i. sohasem avulnak el, míg ezt a sorsot általában még a tudomány legnagyobbjainak tudományos fejtegetései sem kerülnek el, néha a maguk egészében, sokszor pedig csak részleteikben. Szakemberek számára az ilyen munkák azonban mindig hozzáférhetőek maradnak; másnak meg mi szükségük volna rájuk?

De vajjon a nyelvtudomány legnagyobbjai közé tartozott-e Gombocz, ahogy azt egyes tisztelői még mindig hinni látszanak? E kérdésre most már nekrolog-szemponctóktól nem feszélyezetten felelhetünk meg s ezért megkíséreljük tudományos arcképét néhány vonással felvázolni.

Arra nézve semmi kétség nem lehet, hogy Gombocz nagy tanultságú, kiválóan képzett szakember volt, aki különösen a képzettségbeli egyoldalúságot ideáltnak tekintő nyelvészek sorából még kellemesen kitűnt széleskörű és bensőséges humanisztikus műveltségével; főleg ebből, de meg neveltségéből sarjadt ki nála a léleknek az a nemessége, amelyet úri gondolkozás néven is szokás emlegetni. Gombocz jelességeihez még az is tartozott, hogy kiváló előadó volt, amit hallgatói különösen sokra értékelték, összehasonlítva az ő világos és érdekes, szépen elmondott fejtegetéseit egyes más nyelvészeti előadók ügyefogyott módra eldadogott, sokszor zavaros vagy pedig az érthetlenségig kacskaringós szóáradatával. Csakhogy természetesen, amit egyetemi előadásában a hallgatók újnak és eredetinek éreztek, annak legtöbbször nem annyira a tartalma, mint inkább a gondolat elegáns formája volt csupán Gombocz szellemi sajátja. Ellenben az újnak tetsző gondolatot ő is kölcsönözte valahonnan, például Saussuretól, akít különösen sokra értékelt. Az a képesség, hogy valaki valami régi gondolatnak új ízt tud kölcsönözni, szintén előadói jelességnek mondható. Valóban nagyon sok tulajdonsága megvolt Gombocznak ahhoz, hogy mint egyetemi tanár nagy hatásra tegyen szert. Kétségtelenül fel tudta kelteni hallgatóiban az érdeklődést tudománya iránt, de az a képessége — úgy látszik — már kevésbé volt meg, hogy az eléje sodródott kényszernyelvészek tömegéből biztos ítéllettel kiválassza az igazán tehetségeseket, hogy

velük egyénileg foglalkozva tudományos fejlődésüknek irányt szabjon. Iskolát tehát nem teremtett s így neki inkább csak tisztelői voltak és vannak, semmint tanítványai.

Mint tudósnak is lényegileg bizonyos előadói jelességek voltak a főerősségei, így egyszerű rendszerezési képessége, továbbá a tudományos igazságok világos és szabatos megfogalmazására való készsége. Elméjének e fényoldalait és nagy tanultságát azonban gazdag invenció nem tette teljessé; már csak ezért sem emelkedhetett Gombocz a tudományban évtizedekre irányt mutató legnagyobbak közé. Szellemének erről a hiányosságáról már megemlékeztünk. Mivel ez a megállapításunk egyes tisztelőit talán nagyon is meglepte, azért erre vonatkozólag egy nagyon jellemző adalékot még helyénvalónak látunk felhozni. S ez az, hogy a bolgártörök jóvevényiszavakról szóló, legtöbbet emlegetett — mondhatnók — főművében, alig egynéhány saját etymológiát közöl s még ezek javarésze is hibásnak bizonyult, pedig még egy elég nagy csapat szavunkat lehetett volna helyesen a bolgártörökből származtatnia; amint ez újabb kutatásokból kiűnt (v. ö. NNy. XI. 29—33).

Gombocznak azonban nemcsak leleménye nem volt valami gazdag, hanem kritikai érzékét is egy kissé fogyatékosnak kell mondanunk. Erre nézve ismét csak említett főművére hivatkozhatunk; ebben ugyanis nemcsak sajátmagától származó hibás etymológiákat találunk, hanem még nagyobb számban mások elhibázottnak tekintendő szómagyarázatait, ahogy ezt itt a közelmúltban részletesen és behatóan kifejtettük. De még világosabban kitűnik Gombocz tudományos képességeinek ez a gyengéje abból, hogy ő is azok között volt, akik lelkesen tapsoltak Melich azon délibábos helynévi magyarázatainak, amelyek segítségével Melich romantikus álnemzeti érdekből Keletmagyarországon ki szerette volna írtani a honfoglaláselőtti szlávok nyomait az állítólagos bolgártörök testvérek érdekében. Kétségtelenül nemcsak Gombocz tapsolt Melich áltörök etymológiáihoz; a tapsolókat azonban semmiesetre sem sorolhatjuk a nyelvtudomány nagyjai közé...

Mivel Gombocz inkább reproduktív tehetség és rendszerező elme volt, semmint eredeti szellem, ezért tudományos meggyőződéseiben nem volt olyan szilárd, amint azt a tudomány nagyjainál tapasztalhatjuk, mert azokhoz általában nem a saját maga munkája útján jutott el. Ép ezért még a tudományos divatok is igen nagy hatással voltak rá. A nyelvészet terén például eredetileg ő is pozitívista volt; mikor azonban antipozitívista szelek kezdtek fujdogálni, ő is azok közé tartozott, akik — mondhatnók — hevesen siettek irányt változtatni. [Meg kell jegyeznem, hogy akik egy időben nálunk a pozitívizmusra haragudtak, azok többnyire az ismeretelméleti pozitívizmust tévesztették össze a nyelv- vagy történettudományi pozitívizmussal, vagyis körülbelül így okoskodtak: ez a madár fogoly, tehát ez a madár rab!] — Ezt a csupán tudományos divatnak tulajdonítható indokolatlan pálfördulást a legjobban Gombocznak „A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány” című tanulmányán figyelhetjük meg. Ennek 1917-ben megjelent első része ugyanis még teljesen a régi pozitívista szellemen íródott; amint ezt Gombocz egy vele folytatott beszélgetésben

— úgy emlékszem 1927-ben — maga is elismerte. Az 1923-ban megjelent II. és az 1926-ban megjelent III. részben azonban a nehézkes leleményű Gombocz már intuícióval és nyelvészeti formalizmussal próbálta helyettesíteni a tényeket — egyáltalán nem valami szerencsével, ami különben nem is csodálni való. A tanulmányában felvetett kérdésekről vele beszélgetve utaltam arra, hogy a II. és III. rész fejtegetései — bármennyire érdekesek is — tulajdonkép olyan tételekben gyökereznek, amelyeknek elfogadásához már hitre van szükség. Nem is tagadta ezt, mondván: „Hit nélkül nincs tudomány!” Ebből a kijelentéséből is meggyőződtem, hogy a tudomány mibenlétére vonatkozólag felfogásaink között olyan szakadék van, amely vitával aligha volna áthidalható. — Beszélgetésünk során megtudtam azt is, hogy tanulmánya már 1917-ben készen volt; annak kézírata azonban a Kolozsvárról való menekülés idején valahogyan elkallódott, úgyhogy az egész emlékezetből kellett rekonstruálnia. Csakhogy a rekonstrukció a lényegét illetően aligha sikerült valami nagyszerűen. Ugyanis az I. rész fejtegetései alapján meg vagyok győződve arról, hogy az eredeti fogalmazvány II. és III. részének megállapításai egyáltalán nem különbözhettek lényegesen attól, amire én jutottam el „Anschauungen von der Urheimat der Ungarn im Mittelalter und bei den Humanisten“ című cikkemben (UJb. VII. 442—449). Tudománytörténeti szempontból kétségtelenül érdekes összehasonlításokra volna lehetőség, ha Gombocz tanulmányának eredeti kézírata hagyatékából valamiképp előkerülne. E kézirat kinyomatásának feltétlenül volna értelme; csak azt nem tartom valószínűnek, hogy az Akadémia nyelvtudományi osztályának jelenlegi korifeusai valami nagyon lelkesedni tudnának annak esetleges megjelenéséért...

„Hit nélkül nincs tudomány!” Így például jókora adag hit kellett ahhoz, hogy valaki a tények tanúsága ellenére a magyar őshazát a török testvérek, illetve képzeletbeli ősök érdekében Ázsiába helyezze és erre a fikcióra egy délibábos magyar őstörténetet építsen fel. Pedig Zichynek és Németh Gyulának ebben a hitében Gombocz is osztozott, annak ellenére, hogy 1907-ben még így nyilatkozott erről a kérdésről (Összegyűjtött művei I. 15): „Semmiféle okunk és jogunk nincsen arra, hogy a finnugorság (s velük együtt a magyarság) őshazáját Ázsiába keressük“.

Valóban nagyon kellemetlen idézési lehetőségeknek teszi ki magát az, akinek a tudományos meggyőződését nem tények, hanem népszerű elméletek és divatos szövegek irányítják. Ami pedig Gombocz idézett axiómáját illeti, a valósághoz mindenesetre közelebb járunk, ha azt egy kissé módosítjuk. Ilyenformán: „Hit nélkül nincs neovámbériszta áltudomány!” Ez az axióma t. i. feltétlenül igaz...

Az előadottakból is nyilvánvaló, hogy Gombocz a tudományban nem irányító eredeti szellem volt, hanem ő is csak sodródott, jobban-rosszban egyaránt. Így tehát arra, hogy az ő összegyűjtött művei közpénzekből újból kinyomassanak, semmi szükség sincs, ha t. i. a közérdekre is tekintettel akarunk lenni... Ilyen kegyeleti túlzás különben is csak abban a slavo-byzantinikus közszellemben termelődhetett ki, amely az Akadémia nyelvtudományi osztályán és kapcsolt részein újabbá, urrá lett...

Moór Elemér.